

ЗАГРОЗИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Гаймур К.С., кандидат економічних наук

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Питання соціальної безпеки набувають особливої значущості у системі національної безпеки України. Тому функціональна структуризація національної безпеки нині виділяє соціальну безпеку як окрему складову, хоч ще донедавна вона не посідала самостійної ланки серед складових національної безпеки. Соціальна безпека підпорядковувалася економічній безпеці, а її роль зводилася до забезпечення економічної безпеки, до сприяння економічному зростанню. Необхідність виділення соціальної безпеки як складової зумовлено тим, що економічне зростання як основа для соціального розвитку саме по собі не може розв'язати соціальних проблем, підвищити реальний життєвий рівень населення, оскільки сталий економічний розвиток дедалі більше залежить від розв'язання соціальних проблем.

Останніми роками органи державної влади України прийняли ряд нормативно-правових документів, що сприяють визначенню пріоритетів у соціальній сфері з питань національної безпеки України, до яких відносяться:

істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі піднесення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;

створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві;

збереження та зміцнення демографічного та трудовересурсного потенціалу країни; подолання кризових демографічних процесів;

створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного та духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ;

ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей та підлітків.

Проте, незважаючи на досягнуті позитивні тенденції в цьому питанні, недоліки та зростаюче невдоволення сучасною соціальною політикою висуває на перший план завдання визначення викликів, загроз і критеріїв соціальної безпеки. Соціальну безпеку можна визначити як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи і суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Загроза, виклик – сутність відчуття, сприйняття суб'єктом (особою, суспільством) умов його існування, умов його діяльності, що склалися. Виклики соціальної безпеки не можна розглядати як нерозвинуті загрози, не кожний виклик переростає в загрозу. Важливо недопустити переростання виклику в загрозу, оскільки завчасне її попередження ефективніше, ніж ліквідація наслідків. Соціальні виклики і загрози національній безпеці поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні соціальні загрози зумовлені негативними наслідками глобалізації. До групи соціально-економічних загроз традиційно належать: зростання безробіття, антагонізація соціальної структури, люмпенізація населення, декваліфікація і пауперизація робочої сили, збільшення знедолених категорій населення, криміналізація суспільних відносин, технологічне відставання економіки, зниження життєздатності країни; до групи соціально-психологічних – фізична деградація населення, криза сім'ї, деградація життєвих цінностей; до групи соціокультурних – втрата культурної спадщини. Відмінності між зовнішніми та внутрішніми аспектами соціальної безпеки в умовах глобалізації невиразні, тому важливість цілісного підходу до її (безпеки) викликів і загроз зростає.

За Законом України «Про основи національної безпеки України», основними загрозами національній безпеці України в соціальній сфері є:

невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

загострення демографічної кризи;

зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

прояви моральної та духовної деградації суспільства;

зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва.

У дослідженнях міри виявлення викликів і загроз соціальній безпеці під час аналізу стану соціальної захищеності населення доцільно виділяти три рівні відхилення наявних значень показників від їх оптимального значення:

не має небезпечного характеру (соціальна диспропорція);

небезпечне відхилення (соціальна деформація), що свідчить про необхідність коригуючих державних засобів;

загрозливе відхилення (соціальна загроза), яке потребує термінового втручання держави для уникнення соціальних руйнувань.

Визначення гостроти викликів і загроз соціальній безпеці передбачає розробку їх критеріїв. У науковій літературі цьому питанню приділено дуже мало уваги. Лише в окремих публікаціях з питань критеріїв економічної безпеки побічно аналізуються критерії соціальної безпеки. В основу критеріїв безпеки загалом, і соціальної безпеки як її складової зокрема, покладено порогові значення – граничні величини, вихід за межі яких перешкоджає нормальному перебігу соціальних процесів і призводить до формування негативних руйнівних тенденцій у забезпеченні соціальної безпеки. Навіть розробка мінімальних соціальних стандартів уже не може обійтися без порогових значень критеріїв соціальної безпеки. Збільшення кількості критеріїв соціальної безпеки призводить до «розчинності» проблем соціальної безпеки в проблемах соціального розвитку. Тому неодмінною умовою вибору критеріїв соціальної безпеки виступає можливість знаходження порогових значень. При виборі порогових значень критеріїв соціальної безпеки варто спиратися на методолого-методичні аспекти їх визначення, враховувати особливості соціального розвитку країни та уніфіковані порогові значення критеріїв соціальної безпеки, що довели свою придатність у країнах Західної Європи. При цьому завжди існує ризик, що ці порогові значення можуть не відповідати сучасним умовам. Зазвичай, за порогові беруть значення, встановлені емпірично, досягнуті в попередні роки в країні, у високорозвинутих країнах, напрями їх змін у динаміці. Критерії соціальної безпеки поділяють на загальні (для всіх загроз соціальної безпеки) і часткові (для окремої конкретної загрози соціальної безпеки).

До показників диференціації населення за рівнем доходів висувають вимоги логічного характеру: вони мають точно виражати суть процесу диференціації, забезпечувати можливість зіставлення цього процесу в часі і в територіальному розрізі, бути придатними для визначення оптимальної для даного періоду диференціації, допустимих її меж.

Одним з вагомих чинників, що враховується в дослідженнях соціальної безпеки, є інтенсивність трудової міграції. Великі відмінності в оцінках трудової імміграції ускладнюють розробку відповідних критеріїв соціальної безпеки. Однак за всіх обставин чисельність зовнішніх трудових мігрантів у країні не може бути велика, оскільки саме на дрібних підприємствах працевлаштовується більшість нелегальних зовнішніх трудових мігрантів, їх наймання на таких підприємствах пропонується не тільки обмежувати, а й забороняти. На великих і середніх підприємствах частка зовнішніх трудових мігрантів у складі зайнятих також не може бути значна. Питома вага іноземних працівників у загальній кількості зайнятих, що традиційно використовується як критерій безпеки міграції населення, охоплює не всі аспекти міграційної безпеки навіть у сфері зайнятості. Тому природними є спроби розробки додаткових критеріїв. Зокрема, відношення кількості мігрантів до кількості безробітних, що отримало назву (на нашу думку, невдалу) густоти міграційного потоку, рекомендовано використовувати для визначення критичної маси чисельності і масштабів міграції, яка може негативно впливати на ринок праці. Аналогічні обмеження передбачено також для визначення питомих ваг іноземців, які проживають у поселеннях (районах). Навіть у Франції з її відносно ліберальним міграційним законодавством у багатьох населених пунктах місцева влада змушена була встановити критичні норми концентрації іноземців у 10–15%.

Виділення критеріїв соціальної безпеки в сфері здоров'я населення в окрему групу викликане його істотним погіршенням, що проявилось передусім у зростанні смертності. Великі відмінності, що спостерігалися і до 90-х років минулого століття в даних смертності населення України і високорозвинутих країн, в подальшому різко збільшилися і стали практично непереборними в найближчій перспективі. Основними критеріями соціальної безпеки в сфері здоров'я населення виступають рівень смертності і очікувана середня тривалість життя. Особливу значущість серед критеріїв цієї групи набувають показники материнської та дитячої смертності, що характеризують внутрішній ефект очікуваного (планованого) зростання народжуваності. Не виключено, що висока смертність чоловіків, що спостерігається, може бути однією з причин дуже низької народжуваності. Частковими критеріями можуть виступати загальний та повікові коефіцієнти смертності, структура смертності за причинами смерті, коефіцієнти захворюваності в цілому і за окремими хворобами зокрема, таких як туберкульоз, стійкість проти епідемії ВІЛ/СНІДу (тут як базові виступають дані високорозвинутих країн).

Погіршення здоров'я, збільшення смертності населення, передусім молоді, останнім часом значною мірою зумовлено немедичним вживанням

наркотиків. Навіть невеликі угруповання наркоманів (до початку 90-х років в Україні ці угруповання обмежувалися переважно кримінальним світом, частиною творчої інтелігенції, лікарями) створюють виклики безпеці. Переростання викликів у загрози спричинюється збільшенням кількості наркоманів. Як критеріальні можуть виступати показники питомої ваги наркоманів у складі населення загалом і серед молоді зокрема. Під час вибору порогових значень необхідно виходити з досягнутих значень у нашій країні та в економічно високорозвинутих країнах. Не менш важливу роль відіграють критерії, що базуються на даних про кількість тих, хто виробляє і поширює наркотики.

Індекс людського розвитку як узагальнюючий показник соціально-економічного розвитку (складові – очікувана тривалість життя при народженні, грамотність дорослого населення і повнота охоплення навчання у початковій, середній і вищій школі, валовий внутрішній продукт на душу населення) також має включатися до критеріїв соціальної безпеки. В розрізі основних адміністративно-територіальних одиниць рівні людського розвитку можуть вимірюватися на базі методики Програми Розвитку ООН як без яких-небудь змін, так і з залученням додаткових часткових показників, що враховують специфіку соціально-економічного розвитку конкретної країни. У регіонах з низькими значеннями індексу людського розвитку на тлі благополучних регіонів, які часто є сусідами, соціальна напруга відбивається не тільки на власне регіональному рівні, а й на рівні країни загалом.

Органи державної статистики в Україні поки що не розробляють дані для розрахунку багатьох показників соціальної безпеки. Тому за їх відсутності про моніторинг не йдеться. До того ж оперативність їх розробки невисока. Для адекватного реагування на загрози соціальної безпеки необхідні додаткові зусилля як для розробки самих показників, так і для проведення моніторингу.

Виявити виклики і загрози соціальній безпеці можна лише на основі комплексу загальних критеріїв. Широке використання комплексу критеріїв соціальної безпеки дасть змогу не лише конкретизувати ці напрями політики з питань національної безпеки в соціальній сфері та розробити заходи соціальної політики держави, а й, відслідковуючи зміни в загрозах, уточнювати наявні і розробляти нові напрями діяльності. Застосування на практиці тих чи інших критеріїв соціальної безпеки сприятиме розв'язанню проблем національної безпеки та впливатиме на соціально-економічний та політичний розвиток України.